

АПСТРАКТ

Предмет рада је прелазни простор у архитектонској анализи Бранислава Миленковића. Истраживање полази од претпоставке да Миленковићев приступ архитектонској анализи одликује нарочита савременост, те да је потенцијал за његову актуелизацију садржан у домену пројектантског истраживања (design-driven research). Мотив за ову студију произилази из проблема савременог професионалног контекста у коме је архитектонска делатност поједностављена под притисцима глобалне тржишне економије и финансијске ефикасности. У оваквим околностима, креативни, критички и друштвено одговорни ангажман архитекте је оспорен и своди се на производњу решења, у виду стабилних и јасних одговора на просторне захтеве грађевинске индустрије. Према томе, ова студија истиче посебан значај Миленковићеве професионалне позиције, јер се залаже за померање тежишта са прецизне формулације архитектонских решења, на проблематизацију динамичних односа између простора и корисника; прелазни простор се притом узима као полигон за испитивање могућности за промишљено и критичко деловање. Рад представља трансдисциплинарну теоријску студију која има за циљ критичко разматрање концепта прелазног простора као фундаменталног за пројектантски процес и архитектонску анализу. Анализа динамике односа између простора и корисника обликована је око савремених теорија геста; она обухвата значајне ауторе и референтне изворе из домена архитектуре, филозофије и антропологије: Гец (Goetz), Бенџамин (Benjamin), Инголд (Ingold), Оже (Augé), Лефевр (Lefebvre), Еванс (Evans). Циљ студије је да истражи Миленковићев концепт прелазног простора као принцип динамичног односа између геста корисника и просторног геста и да у односу на теорију геста понуди детаљно разумевање Миленковићевог прелазног простора кроз његову усложњену анализу. Крајњи циљ рада је да у домену теорије испита да ли концепт прелазног простора отвара могућност за критичко деловање у савременом пројектантском истраживању.

Кључне речи: Бранислав Миленковић, архитектонска анализа, прелазни простор, гестови становања, пројектантско истраживање

ABSTRACT

The subject of the paper is the transitional space in Branislav Milenkovic's architectural analysis. The research starts from the assumption that Milenkovic's approach to architectural analysis is characterized by a particular accuracy, and that the potential for its actualization is contained in the domain of design-driven research. The motive for this study stems from problems regarding the contemporary professional context in which architectural undertakings are simplified under the pressures of the global market economy and financial efficiency. In such circumstances, the creative, critical, and socially responsible engagement of an architect are challenged and reduced to the production of solutions, in the form of stable and clear responses to the spatial demands of the building industry. Therefore, this study emphasizes the particular importance of Milenkovic's professional position, because it advocates a shift in focus from the precise formulation of architectural solutions to the problematization of dynamic relationships between space and its users; the transitional space is taken as a testing ground for examining the possibilities of thoughtful and critical action. The paper is a trans-disciplinary theoretical study that aims to critically examine the concept of transitional space as fundamental to the design process and architectural analysis. The analysis of the dynamics of the relationship between space and the user is articulated around contemporary theories of gesture; it includes significant authors and reference sources from the domains of architecture, philosophy and anthropology (Goetz, Benjamin, Ingold, Augé, Lefebvre, Evans). The aim of the study is to explore Milenkovic's concept of transitional space as a principle of the dynamic relationship between the user's gesture and the spatial gesture and thus, to offer a detailed understanding of Milenkovic's transitional space through its complex analysis in relation to the theory of gesture. The ultimate goal of the paper is to examine, within the domain of theory, whether the concept of transitional space opens up the possibility for critical action in contemporary design research.

Keywords: Branislav Milenković, architectural analysis, transitional space, gestures of habitation, design-driven research

* Анђелка Бнин-Бнински, научни сарадник, Универзитет у Београду - Архитектонски факултет, a.cirovic@arh.bg.ac.rs, ORCID: 0009-0000-3871-4939

Предмет истраживања је концепт прелазног простора у архитектонској анализи професора др Бранислава Миленковића. Кроз студију Миленковићевог рада на концепту прелазног простора, постављамо овај архитектонски приступ у трансдисциплинарни оквир савремене теорије и актуелизујемо га као специфичан и референтан пример пројектантског истраживања (design-driven research).

Полазиште и основни истраживачки проблем рада садржани су у доминантном разумевању архитектонског деловања као формулације решења које нуди стабилне и јасне одговоре на просторне захтеве грађевинске индустрије. Замишљена „архитектонска решења“ су у великој мери условљена глобалним тржиштем, императивом за брзином, финансијском ефикасношћу и користима приватних инвеститора. Додатно, пројектантска пракса и академска истраживања су често одвојене од ових питања, а понекад чак и међусобно неусклађене. Оваква ситуација доводи до поједностављења и оспоравања укупног капацитета архитектонског креативног мишљења и његовог стваралачког потенцијала. У овом контексту, Миленковићев прелазни простор се узима као полигон за испитивање могућности за етички одговорно и критичко деловање у методолошком оквиру пројектантског истраживања (Dukanac, Milinković, Vnin-Vninski, 2024). Кључно за општу референтност његовог приступа јесте у истраживачкој перспективи која смешта архитектонску анализу између праксе, педагогије и научног рада. У његовом раду на просторном концепту прелазног простора можемо препознати процесе испитивачког измештања између различитих професионалних улога. Један од основних резултата оваквог измештања је формулација специфичног оквира пројектантског истраживања које превазилази стандардне поступке проналажења „архитектонских решења“ и указује на пројектантски процес као формулацију пројектантског питања, где се тежиште помера са коначне дефиниције ка платформи за проблематизацију односа између простора и корисника.

Основно полазиште наше студије садржано је у Миленковићевој књизи *Увод у архитектонску анализу 1* која представља и примарни извор литературе (Milenković, (1972) 2009). Књига је конципирана као уџбеник за студенте и архитекте, први пут је публикована 1972. године, а њена бројна реиздања и актуелно коришћење у настави на Архитектонском факултету Универзитета у Београду говоре у прилог њеној актуелности (Vnin-Vninski, 2024). За овај рад су посебно значајне његове студије стамбеног простора као динамичног ентитета одређеног културом боравка у простору и променљивим односима између простора и корисника. Приказано истраживање се бави анализом концепта прелазног простора постављајући овај архитектонски мотив у однос према савременим теоријским

изучавањима променљиве релације између простора и корисника. Обзиром да је Миленковићев истраживачки приступ био трансдисциплинаран, комплементарно, наше референтне позиције, осим архитектонске, укључују филозофска и антрополошка разматрања динамике односа између простора и корисника. Из анализе референтне литературе која се тиче динамике односа између простора и корисника утврдили смо да је појам геста кључан, јер нам омогућава да у савременом контексту истражимо потенцијале прелазног простора.

Циљ истраживања се може сагледати у три нивоа: примарни циљ је да кроз детаљну анализу референтне савремене литературе прикажемо Миленковићев концепт прелазног простора као динамичан однос између геста корисника и просторног геста; секундарни циљ рада је да у односу на теорију геста понуди детаљно разумевање Миленковићевог прелазног простора кроз усложњену анализу и поделу преласка на три кључна момента — увод, улаз и прелаз; и коначни, терцијални циљ рада је да у домену теорије испита да ли такав просторни концепт отвара могућност за критичку позицију у савременом архитектонском деловању.

Кроз постављене циљеве, основни истраживачки допринос рада планиран је у домену теорије која детаљно појашњава релацију између пројектантских одлука и начина коришћења простора. Очекивани резултати студије прелазног простора укључују издвајање овог аналитичког концепта из укупне Миленковићеве архитектонске анализе које, уз контекстуализацију у савременим теоријама, омогућава нова тумачења и отвара иновативне перспективе ка савременом коришћењу Миленковићевих пројектантских алата. Критичком анализом извора литературе, истраживање настоји да докаже да креативни ангажман у архитектонском пројектовању надилази брза и ефикасна тржишна решења — он располаже капацитетом за креативно и освешћено деловање у архитектонској пракси која даље може допринети одрживој и резилијентној будућности.

МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП ИСТРАЖИВАЊУ

Рад представља теоријску студију која има за циљ критичко разматрање концепта прелазног простора као фундаменталног за пројектантски процес и архитектонску анализу. Истраживање се заснива на квалитативној анализи примарних и секундарних извора, односно релевантне научне литературе која је обликовала и проблематизовала разумевање динамике односа између простора и корисника. Предмет студије је прелазни простор у Миленковићевој архитектонској анализи, који смо издвојили као једну од есенцијалних тема у његовом истраживачком раду.

Примарни извор литературе чини Миленковићева књига *Увод у архитектонску анализу 1*. Осим тога, примарним изворима припада документовани разговор са Миленковићем о есенцијалним питањима везаним за динамику коришћења стамбеног простора и архитектонску анализу (Bnin-Bninski, 2018). Аутор дефинише прелазни простор као однос између унутрашње и спољашње атмосфере, који „по свом положају и значају обезбеђује време за оријентацију у простору улаза” (Milenković, 2009, 105). Иако дефинисање овог просторног концепта не заузима истакнуто место у архитектонској анализи, како ју је сам аутор приказао, сматрамо да Миленковићев рад на проблему прелазног простора далеко надилази ову дефиницију и да се може уочити у његовом целокупном приступу архитектонској анализи (Obradović, 1994). Према томе, постављамо концепт прелазног простора у први план и даље га разматрамо као пројектантско истраживање које нуди могући принцип архитектонске анализе и пројектовања, а располаже критичким потенцијалом у односу на културу становања и начин коришћења простора.

Анализа секундарних извора литературе убраја водеће публикације савременика који се баве продубљеним студијама динамике односа између корисника и простора. Фундаментална улога геста у овој студији произилази из Миленковићеве архитектонске анализе и документованог разговора са њим (Bnin-Bninski, 2018). Избор референтних аутора и секундарних извора литературе резултат је њиховог утицаја на научну дебату и њихове заступљености у водећој литератури из области савремене архитектонске теорије, филозофије и антропологије, која се тиче проблематизације односа између просторних одлука и начина коришћења простора. Кључне теоријске позиције могу се организовати у три основна правца: дуална природа геста коју Беноа Гец (Benoît Goetz) дефинише кроз гест корисника и гест простора (Goetz, 2011; Goetz, 2001), критички потенцијал геста који Ендрју Бенџамин (Andrew Benjamin) формулише као прекид нормативности свакодневице (Benjamin, 2017) и гест као начин боравка у простору према антрополошким студијама Тима Инголда (Tim Ingold) и Марка Ожеа (Marc Augé) (Ingold, 2013; Augé, 2009). Постављена методолошка конструкција у домену теорије доприноси методологији пројектантског истраживања, према томе могући утицај овог рада на пројектантски процес је индиректан. У односу на ширу тему рада, сматрамо да је потенцијално поље даљих испитивања садржано у аналитичким огледима пројектантског истраживања, које може даље директно утицати на одлуке у процесу архитектонског пројектовања.

ТЕОРИЈА ГЕСТА ПРЕМА ГЕЦУ: ГЕСТ СТАНОВАЊА

Гец предлаже анализу архитектонских простора кроз испитивање начина боравка у простору, уместо кроз структуру и форму конструисаних простора и објеката. Начин боравка у простору сматра низом „гестова

становања” (*gestes d’habitation*) који су уланчани са више или мање хармоније. Аутор разликује два вида геста у архитектури: гест особе која борави у простору и грађену структуру као просторни гест (Goetz, 2011). Он сматра да су ове две природе геста у сталној интеракцији и да се међусобно конституишу.

Гец везује становање за гест као начин боравка у простору који се одвија као „начин заузимања позиције у некој ситуацији” (Goetz, 2011, 137). У етимолошкој студији латинског глагола *gestare*, аутор наглашава његов значај изнад глагола *agere* и *facere* који означавају активности или радње у становању. Он указује на релацију између геста и позиције коју везује за Хајдегерове анализе глагола *bitui* (који је кроз шпански облик *ser* повезан са латинским глаголом *sedere* који значи седети). У односу између глагола *bitui* и заузимања позиције, за Гецову студију геста кључне су Аристотелове категорије које се баве позицијом (*position*) – бити у позицији и имати позицију (*en-position*), као и веза са становањем коју Аристотел гради кроз различитост позиција. Гец, према томе, тврди да је становање одређено заузимањем позиције једнако као и кроз покрет промене позиције у простору, те да оба односа према простору припадају „гестовима становања.” Аутор истиче да је кондиционал једно од кључних својстава геста. Кондиционал разликује гест од активности у простору (*agere, facere*) које означавају одређену радњу и носе прецизно значење. У његовој теорији, гест не поседује никакву моћ ни значење, он се може догодити или не, у томе је његова највећа вредност и потенцијал.

Разматрајући однос структуре простора и геста корисника простора, Гец реферира на филозофске анализе Лудвига Витгенштајна (Ludwig Wittgenstein) у којима он тврди да је грађевина, као изграђена структура, гест простора (Vitgenštajn, 2024, Vitgenštajn, 1980). Кроз релације у којима изграђена структура дели простор на унутрашњи и спољашњи простор куће и утиче на одлуке корисника који се креће у овим просторним релацијама, Гец закључује да је заправо сваки фрагмент изграђеног простора гест на који корисник може да одговори својим гестом (Goetz, 2011). Према томе, структура простора чини саставни део покрета корисника у простору и кроз гест чини становање просторно-временским ентитетом. Гец закључује да становати подразумева константно правити гестове, становање је сачињено од гестова: са једне стране од изграђене структуре као геста и са друге стране од одговора становника на тај гест.

ТЕОРИЈА ГЕСТА ПРЕМА БЕНџАМИНУ: КРИТИЧКИ ГЕСТ

Бенџамин развија дуалну природу геста према динамици прекида и понављања, ослањајући се на анализе теоретичара архитектуре и уметности Валетера Бењамина (Walter Benjamin) које се тичу театра истакнутог немачког драматурга Бертолта Брехта (Bertolt Brecht)

(Benjamin, 2017). Аутор разматра прекид понављања кроз појашњавање конотација нормативности и једноличности. „Нормативност,“ објашњава Бенџамин, „схваћена формално укључује специфични модалитет репетитивности“ (Benjamin, 2017, 13). Док репетиција подразумева логику једноличности, Бенџамин промену сматра видом варијације једноличности и закључује да је „нормативност понављање једноличности“ (Benjamin, 2017, 13). Он гради теорију геста у тензији између континуитета и прекида.

Како Бенџамин приказује, за Бењамина гест је критички уколико представља прекид нормативности као понављања једноличности. Критичност геста који је по себи дуалан управо је садржана у прекиду као привременој временској инстанци која омогућава поништавање природе нормативности. Прекид једноличности као есенцијално својство геста, према Бенџамину, омогућава привид нормалности која се у моменту поновног појављивања догађа први пут, односно на јединствени начин. У поновном појављивању нормативне једноличности аутор открива потенцијал других могућности понављања, јер у заустављању нормативности као једноличности он препознаје потенцијал отварања ка промени. Из студије Бенџамина следи да је дуалност геста испољена у садашњем тренутку, када је нормативност прекинута – заустављањем, а затим настављена – понављањем. „Нормативност је уједно спречена и ојачана“ (Benjamin, 2017, 16). Критичком интерпретацијом драмског текста *Sophocles' Electra*, Бенџамин истиче да се у моменту реализације геста догађа игра између повезивања и раздвајања. У односу текста и звука изведбе, прекиди континуитета су драматично акценговани и указују на неизвесност и нестабилност, јер носе потенцијал прекида и разлике, док са друге стране могу и сами постати обрасци репетитивности унутар једноличне континуираности.

Из Бенџаминове анализе можемо закључити да је критички потенцијал геста садржан у његовој моћи да – кроз прекиде нормативности простора и његовог коришћења – релативизује и испита репетитивне устаљене радње. Бенџаминове појмове нормативности и репетиције, у контексту наше студије, сматрамо одредницама свакодневних навика у становању, док је њихов прекид гестом оно што испитује и проблематизује културу и простор становања.

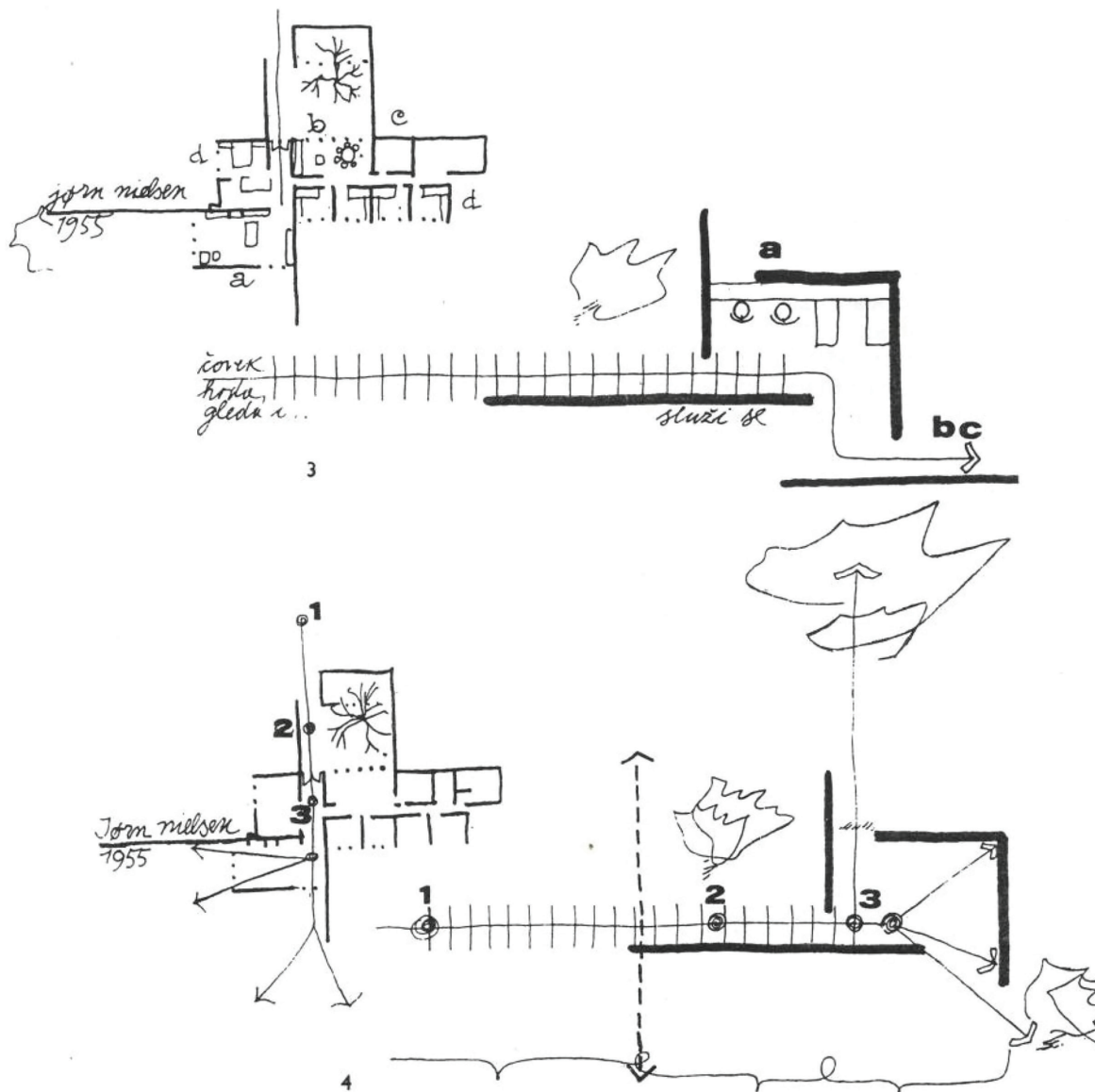
ТЕОРИЈА ГЕСТА ПРЕМА ПРЕМА ИНГОЛДУ И ОЖЕУ: ДВА МОДЕЛА ГЕСТА

У савременим студијама антропологије гест је анализиран као понашање појединца у односу на кретање у простору. Инголд појам седентарности ангажује у изношењу критике пасивног живота и истицању вредности покрета: „Седентарни живот не може генерисати искуство места, дати осећај од бити негде. Да би постојало једно место,

потребно је да се сви на неки начин нађу на једној или више трајекторија кретања које проистичу из, или се оријентишу ка другим местима;“, и додаје „...ми проводимо живот, не само на местима, већ и на путевима. Или су стазе у одређеном смислу линије“ (Ingold, 2013, 9). Сличан приступ студијама покрета корисника у простору заузима Оже. У уводном делу своје књиге о мобилности Оже инсистира на разлици између етнолошких и популарних значења номадизма: „Номади класично проучавани од стране етнолога имају осећај места и територије, осећај времена и повратка. Овај номадизам се стога разликује од онога што се метафорички назива номадизмом да би се говорило о савременој покретљивости, „надмодерној“ мобилности (Augé, 2009). Говорећи о парадоксима границе, он истиче да би требало „научити како се преместити у времену,“ да би били свесни покрета и да би према томе били слободни у покрету (Augé, 2009, 106.). Из идеја мобилности и кретања у критикама употребе појмова номадизма и седентаризма код Инголда и Ожеа, јасно је постављена релација у којој је неопходно да кретање и мировање чине две стране исте активности. У нашем истраживању ова активност се односи на становање као начин боравка у простору и гестове становања који су одређени овим начинима као моделима. Са намером систематизације ових позиција, предлагемо два основна модела геста – номадски и седентарни – острвски.

МИЛЕНКОВИЋЕВ ПРЕЛАЗНИ ПРОСТОР И МОДЕЛИ ГЕСТА

У Миленковићевој анализи јасно се разликују два основна начина боравка у простору, која према нашим студијама филозофије геста разматрамо кроз острвски и номадски модел. Наспрам моделу номадског геста корисника простора који се креће и прелази из једног простора у други, код Миленковића налазимо јасно дефинисан комплементарни, острвски модел геста који се уочава у његовој поставци концепта радног места, као концентрисане, седентарне активности корисника. Кроз критичку анализу филозофије геста код Геца и Бенџамина, закључили смо да се у интеракцији геста корисника простора и просторног геста открива динамика поделе простора и њене специфичне перформансе. За интеракцију – коју Бенџамин у студијама порозности назива афектом и поништавањем границе простора – кључна је разлика између два основна модела геста, јер на различите начине испитују динамику поделе простора (Benjamin, 2005, Benjamin, 1986). У овом контексту значајно је појаснити појам момента у Миленковићевој анализи, јер он садржи потенцијал афекта који испитује и редефинише различите границе и поделе стамбеног простора. У разговору са Миленковићем утврдили смо да идеја момента у његовој анализи долази од француског филозофа и социолога Анрија Лефевра (Henri Lefebvre). У критици сваконевице, Лефевр истиче да је она садржана

Сл. 1 Један од Миленковићевих истраживачких цртежа прелазног простора (Milenković, 2009, 10) / Fig. 1 One of Milenković's research drawings of the transitional space (Milenković, 2009, 10)

у моментима неочекиваног и изненађења, које приписује суреалном искуству наспрам реланости (Lefebvre, 1991). Појам момента нам омогућава да уочимо аналогију са Бенцаминовим студијама свакодневице и прекидима нормативности које је појаснио кроз теорију геста.

Целокупно нијансирање односа између две средине, Миленковић додатно испитује серијом истраживачких цртежа и артикулацијом гестова у три кључна момента (приступ, увођење и унутарњи простор): „На том преплитању, на вези ограђеног и отвореног, откривамо три пресудна момента. Једно је моменат приступа – корисник је пред обликом, још нерешен да изврши његово освајање, али се облик налази у његовом видном пољу. Друго је моменат увођења или време када почиње смена двеју средина – спољне и унутарње. Трећи моменат је сам унутарњи простор”. (Сл. 1) Овде је пролазно време и општи однос према времену проведеном у одређеној позицији или стању према простору кључно за интеракцију између

гестова простора и гестова корисника. Анализа и концепција прелазног простора припадају ширем Миленковићевом истраживачком раду у цртежу. Специфичан рад у цртежу заузима граничну позицију у Миленковићевој методологији између теорије, истраживања и праксе; овакав цртеж пажљиво повезује истраживачка питања и теоријске дебате са пројектантским процесом. Упоредо са трансдисциплинарним приступом, искуствима из наставе и пројектантске праксе, рад у цртежу позиционира Миленковићев приступу домен комплексног пројектантског истраживања. На слици 1, приказ покрета кроз простор, кроз геометрије површине и карактер коришћених линија, указује да је време проведено у одређеној позицији кључна разлика између острвског и номадског геста. У намери да појасни комплексност интеракције између геста простора и геста корисника, аутор користи широк цртачки вокабулар, укључујући прецизне разлике између кретања и мировања и текстуална појашњења.

Према Миленковићу, за успешно архитектонско решење улазне зоне и целокупног односа између унутра и споља, неопходно је осмислити и планирати приступ као постепено, усложњено припрему за прелазак из једне средине у другу. Циљ оваквог планирања је „логична линија изграђивања доживљаја” потребна за одвајање простора без насилног одвајања средина (Milenković, 2009, 102). Компликовање момента приступа, у намери његовог нијансирања и богаћења просторног утиска, аутор сматра просторним квалитетом улазне зоне која „открива читаво богатство у непосредном прелазу спољњег у унутрашњи простор” (Milenković, 2009, 103). За овај део анализе значајно је напоменути да је пролаз кроз поделу између унутрашње и спољашње средине стамбеног простора узет као пример који експлицитно приказује нијансирање у три момента преласка кроз поделу простора. У разговору са Миленковићем утврдили смо да је прелазни простор (експлицитни) пример промене средина (унутра–споља), а да се исти принцип анализе може разматрати и према другим унутрашњим, односно спољашњим поделама простора (Випин-Випински, 2018). Сличан увид имао је и Робин Еванс (Robin Evans) када је анализирао динамику поделе стамбеног простора и закључио да зидови, врата, прозори и степеништа најпре деле простор, а затим га селективно повезују (Evans, 1997). У најужем методолошком смислу, Миленковићев прелазни простор представља аналитички алат који артикулише комплексне појмовне релације (моменат, појава, средина) и кроз појашњења спреге односа између просторних гестова и културе коришења простора, уз коришћење истраживачког цртежа, преводи сложене релације и односе у пројектантски језик.

Моменат приступа: увод

Миленковићево појашњење приступног момента приказује, изнад свега, просторни гест поделе који иницира мешање средина или независно од корисника или у смислу манипулисања позиције корисника. У том смислу, простор је онај који прелази из спољњег у унутрашњи, односно тече и преклапа две садржине, док је корисник „усисан” из једне средине у другу, односно он је вођен продужавањем времена и степеновањем простора уласка. У смислу просторног геста, у анализи Миленковић наводи два могућа решења као резултат испитивања ситуација преласка из једног у други простор: „... решење у равни, без продубљивања и јаче повезаности унутарње структуре са облицима који организују улазну зону у њеном спољном делу, и решење по дубини, при чему је јако наглашена повезаност ових средина” (Milenković, 2009, 103). Он истиче „решење по дубини” као оно које омогућава слојевитост у степеновању поделе простора и претапање правца кретања средине из које се улази у правце кретања у средини уласка, без пресецања главних токова.

У студији концепције момента приступа, аутор развија методологију истраживања кроз цртеж схеме и поступак текстуално образлаже као променљиве релације између линије, површине и волумена. У том смислу, он јасно образлаже рад у геометрији која је динамична јер се бави формулацијом променљивих односа између простора и корисника. Овакву геометрију препознајемо код Еванса као живу архитектонску геометрију и посебан метод рада на организацији простора у којој су фигуре подложне деформацији према тачки посматрања, док линије погледа остају константа (Evans, 1995). Миленковићева специфична студија кретања и режирање појаве кроз гест корисника и геста простора, кроз живу геометрију постављају цртеж у покренуто стање нестабилности у тензији између метричке геометрије додире и оптичке геометрије визије.

Моменат увођења: улаз

Миленковић напомиње да улазна зона константно разматра утицаје обе средине, спољашње и унутрашње и тврди да неадекватан приступ пројектантском проблему улазне зоне може пренети проблеме на решења склопа и свеукупне организације унутрашњег простора. Док предлаже континуитет и степеновање амбијента у покрету из једне у другу средину, он ипак тврди да „у односу на прилазна и унутарња кретања место улаза је права препона у решавању и вези намена и њиховог међусобног односа. Управо код места улаза ми се најчешће срећемо са поступком који математичком тачношћу из комуникативне схеме склопа диктира и развијање спољње везе, односно њеног места (...) Однос прилазних и унутарњих кретања решава место и садржајност улазне зоне; комуникативна схема спољњег простора својом логицом је основа свих даљих размишљања” (Milenković, 2009, 103). Аутор истиче визуелну оријентацију и оријентацију кретања као фундаменталне за састављање многоструке сложености зоне и самог момента улаза; он такође сматра да је неопходно артикулисати бројне условне факторе који се догађају у моменту улаза синхронизовано као део једног поступка.

Моменат улаза је место композиције коју Миленковић назива „улазним мотивом” и који се студијом Миленковићеве анализе може сматрати режирањем улаза као „појаве” (Milenković, 2009). Аутор сматра да је циљ правилне концепције улазног мотива отклањање сваке сумње и забуне у кретању и инсистира на прецизној режији улаза, јасно се истиче његов став према осетљивости ове просторне ситуације и намера ка пажљивом нијансирању интеракције између геста простора и геста корисника.

Унутрашњи моменат: прелаз

Прелаз је моменат којим се завршава гест промене средине улажењем (или излажењем). Прелаз се може разумети кроз разлику коју Георг Зимел (Georg Simmel) прави између моста и врата. Он истиче да је за мост карактеристичан моменат прелаза и спајања, док врата задржавају дихотомију граничног стања (Simmel, 1997). Овај моменат је разрешење услова прага и води ка одвајању и искључењу у случају изласка и ка конотацијама унутрашњег простора у случају уласка (Derrida, Wigley; 2015, Wigley, 1995). У Миленковићевој архитектонској теорији, овај моменат припада степенаној просторној промени и корисник се и даље креће у нијансираној удобности зоне улаза. Обзиром на смер кретања од споља ка унутра у истраживању Миленковића прелазом се стиже у „пријемни простор [који се] може третирати као вестибил, хол, пролаз, галерија, разводник итд., те осим површине за кретање (пролаз или задржавање – функционално усмерено на разне типове међувеза) имамо низ припремних функција, као што су: обавештења, одлагање, разне врсте контрола, као и развод према основном комуникативном чвору” (Milenković, 2009, 107). У студији „пријемног простора” којим се завршава гест улаза Миленковић развија концепт „платформе” којим се тема и евентуална функција улаза (главни, економски) могу регулисати у складу са наменама простора које се развијају од момента прелаза.

Моментом прелаза корисник се окреће унутрашњем устројству простора. Карактер овог простора, према аутору, треба пажљиво обликовати одвајањем у делове целине, а не у појединачне просторије. Кључно за овај поступак је изградња интензивног односа са спољашњом средином. Један од начина на које Миленковић испитује унутрашњи простор јесте кроз анализу Рајтових (Frank Lloyd Wright) пројеката једнопородичних кућа. Он наглашава Рајтов органски поступак у пројектовању, кроз истицање потенцијала поливалентног централног простора. Идеја за режијом поливалентног централног простора још једном нам указује на чињеницу да се концепт прелазног простора може разумети као шири пројектантски и аналитички принцип.

ЗАКЉУЧАК: КРИТИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛ ПРЕЛАЗНОГ ПРОСТОРА

Анализа референтне савремене литературе и прецизан увид у Миленковићево промишљање концепта прелазног простора показали су да се прелазни простор може разумети као истраживачки полигон за студију динамичних односа између геста корисника и геста простора и може се применити у ширем контексту пројектантског истраживања. Детаљна анализа три кључна момента у преласку кроз простор (увод, улаз и прелаз) пружила нам је

нове увиде у прелазни простор као динамичну интеракцију између различитих гестова: гестова простора и корисника, номадског и острвског модела геста.

Теоријска студија прелазног простора, кроз утемељење у савременом трансдисциплинарном приступу, омогућила нам је нови увид у Миленковићевој аналитичку позицију. Прелазак кроз простор у три кључна момента дао нам је услове за критичко читање прелазног простора према теорији геста. У односу на теорију геста, три кључна момента представљају моменте интеракције између гестова простора и гестова корисника; Миленковић их нијансирано појединачно разрађује, што пружа нарочиту прецизност у дискусији њихових међуодноса. У појашњавању момента увода, уочавамо настојање аутора да кроз геометрију артикулише просторни гест и на тај начин обликује кретање, односно номадски модел геста корисника; у моменту увода аутор примарно разликује „решење у равни” и „решење по дубини” простора. Моменат улаза је централни за целокупну концепцију прелазног простора и Миленковић га сматра есенцијалним за квалитет „улазне зоне” као интеракције између просторног геста, номадског и острвског геста корисника. Моменат прелаза представља разрешење питања о прелазном простору и отвара питања ка гестовима који артикулишу унутрашњу расподелу простора према култури његовог коришћења.

Свакодневица, која осим нормативности устаљених навика укључује гестове корисника и простора (према Гецу и Бенџамину), чини полигон у коме смо испитали критички потенцијал прелазног простора. У ономе што Миленковић назива променљивим „односима у појавама” можемо разумети гестове становања који су другачији од хомогености свакодневице. Дакле, можемо сматрати да је гест оно што испитује организована „правила” система јединице и склопа. Довођењем у паралелу анализа геста Геца, Бенџамина, Инголда и Ожеа можемо сматрати да се уланчавањем геста простора и геста онога који простор настањује стварају услови за прекиде устаљених навика и једноличности. Гест као начин боравка у простору заузима временски интервал прекида у коме долази до интеракције просторне структуре и покрета. Ова интеракција оповргава нормативност природе становања као хомогеног континуитета навика што према Бенџамину отвара могућност за критику.

Без обзира што место становања Миленковић формулише као место безбедности и слободе, ипак он отвара студије стамбеног простора ка критици свакодневице. Ово се најјасније осликава у његовој употреби појмова момента и појаве, који су комплементарни теоријама геста и његове дуалне природе (гест простора и гест корисника). Ови појмови у Миленковићевој анализи показују јасну намеру за испитивањем нормативности устаљених навика становања кроз културу становања и начин боравка у простору. Као

што смо видели у Лефевровој критици свакодневице, критика је садржана у моментима неочекиваног и изненађења, које приписује суреалном искуству наспрам реланости. У његовој теорији, моменат је саставни део свакодневице, а и чини неизоставан део њене критике, јер садржи задовољства која превазилазе опозиције лакоће и тежине, озбиљности и неозбиљности свакодневног живота. Постављен у теоријски контекст студије прелазног простора, моменат се односи на ситуације сумње и нестабилности у интеракцији геста корисника и геста простора. Исту намеру ка проблематизацији једноличности видели смо и кроз концепт „изненађења у становању“ који развија Гец. Према томе, студија прелазног простора у архитектонској анализи Бранислава Миленковића омогућила нам је нове увиде у Миленковићев истраживачки рад и концепт прелазног простора као критички полигон у домену савременог пројектантског истраживања. Примарни истраживачки допринос остварен је у домену теорије која појашњава релацију између просторних одлука пројектанта и начина коришћења простора. Резултати студије прелазног простора укључују ново разумевање и контекстуализацију Миленковићеве анализе у савременим теоријама геста и према томе отварају могућност ка иновативном коришћењу Миленковићевих аналитичких алата у пројектанском истраживању.

РЕФЕРЕНЦЕ / BIBLIOGRAPHY

- Augé, M. 2009. *Pour une anthropologie de la mobilité*. Manuels Payot. Paris: Éditions Payot & Rivages.
- Benjamin, A. 2017. *Gesture and Expression: Interrupting Lament's Repetition* Walter Benjamin and Sophocles' Electra. U: Figal, G. and Zimmermann, B. (eds.). *International Yearbook for Hermeneutics*. Tübingen: Mohr Siebeck Press, 13–30.
- Benjamin, A. 2005. Porosity at the Edge: Working through Walter Benjamin's 'Naples'. *Architectural Theory Review*, 10(April), 33–43.
- Benjamin, W. and Laci, A. 1986. Naples. In: *Reflections: Essays, Aphorisms, Autobiographical Writings*. New York: Schocken.
- Bnin-Bninski, A. 2024. Tactics of the design-driven research. Electoral course curriculum, Master studies, second year. Faculty of Architecture, University of Belgrade, Belgrade, Serbia.
- Bnin-Bninski, A. 2018. The role of architectural drawing in the dynamics of living space partition. PhD dissertation, University of Belgrade. University of Belgrade Repository.
- Derrida, J. and Wigley, M. 2015. Invitation à Discussion. Entretien avec Mark Wigley'. In: Michaud, G., Maso, J. and Popovici-Toma, C. (eds.). *Les Arts de l'espace: Ecrits et Interventions Sur l'architecture*, 2nd edn. Paris: Ed. de la Différence, 233–256.
- Dukanac, D., Milinković, M. and Bnin-Bninski, A. 2024. Calibrating the parallax view: Understanding the critical moments of Yugoslav post-socialist turn. *Urban Planning*, 9, 7641. <https://doi.org/10.17645/up.7641>
- Evans, R. 1997. Figures, Doors, Passages. In: Evans, R. (ed.) *Translations from Drawing to Building and Other Essays- AA Documents 2*. London: Architectural Association, 55–90.
- Evans, R. 1995. *The Projective Cast: Architecture and Its Three Geometries*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Goetz, B. 2011. *Théorie des maisons: L'habitation, la surprise*. Collection 'Art et architecture'. Lagrasse: Verdier.
- Goetz, B. 2001. *La Dislocation: Architecture et Philosophie*. Paris: Passion.
- Ingold, T. 2013. *Une brève histoire des lignes*. Translated by S. Renaut. Bruxelles: Zones sensibles.
- Lefebvre, H. 1991. *Critique of Everyday Life: Volume 1*. London: Verso.
- Lefebvre, H. 2008. *La somme et le reste*. Paris: Economica.
- Milenković, B. 2009. *Uvod u Arhitektonsku Analizu 1*. Beograd: Građevinska knjiga.
- Milenković, B. 2009. *Uvod u Arhitektonsku Analizu 2*. Beograd: Građevinska knjiga.
- Obradović, T. 1994. Prelazni Prostori u Funkciji Promene Strukture Stana. In: *Unapređenje Stanovanja*, 416–420.

- Simmel, G. 1997. Pont et porte. In: Jankélévitch, V. et al. (eds.) *La tragédie de la culture et autres essais*, 2nd edn, Rivages poche Petite bibliothèque 86. Paris: Ed. Rivages, 161–165.
- Vitgenštajn, L. 2024. *Logičko-filozofski traktat (Tractatus Logico-philosophicus)*. Beograd: Miba books.
- Vitgenštajn, L. 1980. *Filozofska istraživanja*. Beograd: Nolit.
- Wigley, M. 1995. *The Architecture of Deconstruction: Derrida's Haunt*. Cambridge, MA: MIT Press.

ИЗВОРИ ИЛУСТРАЦИЈА / SOURCES OF ILLUSTRATIONS

- Сл. 1 Један од Миленковићевих истраживачких цртежа прелазног простора (Извор: Milenković, 2009, 10)
- Fig. 1 One of Milenković's research drawings of the transitional space (Source: Milenković, 2009, 10)